

A madocsai apát,

«a királyi könyvek miniátora».

II. Ulászló király számadáskönyveiben az 1495-iki esztendőben a következő bejegyzés olvasható: «Abbati de Madocza, Miniatori librorum regionum, ex commissione Regie Maiestatis in Comitatu Tholnensi dati sunt fl. 60.»¹ E rendkívüli fontosságú adat, mely biztos pilléreként emelkedik ki abból a romhalmazból, amely a magyarországi renaissance-művészetből fennmaradt, rejtélyes szűkszavúságával régóta izgatta a kutatók képzeletét és tudásvágyát: ki volt az az apát, aki a «királyi könyvek miniátora» büszke címét viselte? E kérdésre a legkülönbözőbb válaszokat adták, mígnem Hoffmann Edith megállapította, hogy neve kétségekívül Johannes Antonius volt, mivel e néven szerepelt egy 1498-ból való oklevélben.² Majd pedig fejtegetéseiben továbbmenve a párisi Cassianus Corvin-codexben olvasható IVPF monogramm alapján, melyet így old fel: «Johannes U(?) Pictor Fecit», a madocsai apátot e codex mesterével azonosította. Miután a Cassianus legfontosabb és legpompásabb darabja annak a codex-csoportnak, mely minden valószínűség szerint Budán, a Mátyás által alapított miniátorműhelyben készült, a madocsai apát, kit természetesen magyar származásúnak tartottak, egy virágzó iskola fejévé és a magyar renaissance miniature-stílus legjelentősebb képviselőjévé emelkedett. Ez a megoldás azonban csak részben helyes. Hogy ki volt a madocsai apát, arra végleges és részletes választ a milánói hercegnek 1487 okt. 8-án Mátyáshoz intézett levele³ ad, amelyben azt írja, hogy egy milánói

¹ Engel, J. Chr. v.: Gesch. des ung. Reiches etc. Halle. 1797. I. S. 152.

² Lukesics, J.: Mon. Rom. Ep. Vesprimiensis. Budapest, 1907. IV. p. 88.

³ Milano, R. Archivio di Stato. Registri Missive Ducali. Vol. 170. p. 59.

Der Abt von Madocsa

«der Miniator der königlichen Bücher».

In den Rechnungsbüchern des Königs Wladislaus II. können wir die folgende Eintragung aus dem Jahre 1495 lesen: «Abbati de Madocza, Miniatori librorum regionum, ex commissione Regie Maiestatis in Comitatu Tholnensi dati sunt fl. 60.»¹ Diese ausserordentlich wichtige Angabe, welche wie ein fester Pfeiler aus den Trümmern der ungarländischen Renaissancekunst hervorragt, hat schon seit langer Zeit mit ihrer rätselhaften Unklarheit die Phantasie und Wissbegierde der Forscher gereizt: wer war dieser Abt, der den stolzen Titel «des Miniators der königlichen Bücher» trug. Auf diese Frage hatte man die verschiedensten Antworten gegeben, bis endlich E. Hoffmann festgestellt hat, dass sein Name ohne Zweifel Johannes Antonius war, denn so nennt ihn ein Dokument aus dem Jahre 1498.² Dann ihre Erörterungen weiterführend hat sie auf Grund des Monogramms IVPF, welche sie in dem Pariser Cassianus-Corvincodex entdeckt und folgendermassen entziffert hat: «Johannes U(?) Pictor Fecit», den Abt mit dem Meister dieser Handschrift indentifiziert. Nachdem der Cassianus das bedeutendste und prächtigste Stück derjenigen Handschriftengruppe ist, welche wahrscheinlich zu Ofen, in der vom König Matthias gegründeten Miniaturenwerkstatt entstanden ist, wurde der Abt, den man natürlicherweise für einen Ungar hielt, zum Haupte einer blühenden Schule und zum bedeutendsten Vertreter des ungarischen Renaissancestils erhoben. Diese Lösung des Problems ist aber nur teilweise richtig. Die definitive und ausführliche Antwort auf die Frage: wer war der Abt von Madocsa, gibt der Brief³ des Herzogs von Milano, welchen er am 8. Oktober

¹ Engel, J. Chr. v.: Gesch. des ung. Reiches etc. Halle. 1797. I. S. 152.

² Lukesics, J.: Mon. Rom. Ep. Vesprimiensis. Budapest. 1907. IV. p. 88.

³ Milano, R. Archivio di Stato. Registri Missive Ducali. Vol. 170. p. 59.

kereskedő, Ambrosio Scotto magyarországi követeleéseinek behajtására «procuratorem... constituit venerabilem fratrem Johannem Antonium Cataneum de Mediolano ordinis Sancti Dominici, qui in Maiestatis Vestre Jurisdictione Abbatiam possidet, que Madocensis appellatur.» Ugyancsak teljesen hasonló módon fordul elő az apát neve a milánói herceg 1490. jan. 12-én kelt levelében¹ is, de most már olasz formában, mint «frate Zoan Antonio Cattaneo de Mediolano.» Tehát ezekből az oklevelekből megismerjük teljes nevét, megtudjuk, hogy származására nézve olasz volt, még pedig milánói és a domonkos-rendhez tartozott.² Az 1487-iki és 1498-iki oklevelek pedig közvetlenül működése idejét is megjelölik. Fra Zoan Antonio Cattaneo, a királyi könyvek miniátora, magyarországi tevékenységét Mátyás idejében kezdte meg és az eddigi adatok szerint 11 évig folytatta.

Az oklevelek azonban megoldatlanul hagynak egy nagy problémát: mi lehetett Fra Zoan Antonio Cattaneo szerepe a Corvinában? Sajnos, ezt jelenleg határozottan megállapítani nem lehet, csak a stíluskritika segítségével lehet rá következtetni. Működésének nyomait kétségkívül a Corvin-codexek oly csoportjában kell keresni, mely felsőolasz stílusú és amelyről feltehető, hogy Magyarországon, Budán készült. Ily csoportot alkotnak a párisi Cassianus (1. kép) és a vele rokon stílusú kéziratok, melyeknek a budai miniátor-műhelyből való származásukra és felsőolasz-milánói stílusigazodásukra Hevesy Andor mutatott rá, majd később határozottan és nyomatékosan Hoffmann Edith, ki részletesen és behatóan foglalkozott minden egyes darabbal. Az e csoportba tartozó codexek³ többé-kevésbé kevert stílusúak, javarészből kollektív munka eredményei, amelyekben nagy minőségbeli differenciák vehetők észre, s pedig nemcsak az egyes darabok között, hanem sokszor egy s ugyanazon codex különböző lapjai között is. Még e csoport legegységesebb stílusú codexében, a Cassianusban is két

1487 an König Matthias gerichtet hat, in dem er erwähnt, dass ein mailändischer Kaufmann, Ambrosio Scotto für das Einziehen der Geldsummen von seinen ungarländischen Schuldnern: «procuratorem... constituit venerabilem fratrem Johannem Antonium Cataneum de Mediolano ordinis Sancti Dominici, qui in Maiestatis Vestre Jurisdictione Abbatiam possidet, que Madocensis appellatur.» In ganz ähnlicher Form kommt der Name des Abtes in dem Briefe¹ des Mailänder Herzogs vom 12. Jan. 1490 vor, jetzt aber in italienischer Übersetzung als: «Frate Zoan Antonio Cattaneo de Mediolano.» Aus diesen Dokumenten lernen wir also seinen vollständigen Namen kennen, weiter erfahren wir auch, dass er ein Italiener war und zwar ein Mailänder, der zum Dominikanerorden gehörte.² Die Dokumente vom Jahre 1487 und 1498 bestimmen annähernd auch den Zeitraum seiner Tätigkeit. Fra Zoan Antonio Cattaneo, der Miniator der königlichen Bücher hat seine ungarländische Wirksamkeit zur Zeit König Matthias' begonnen und nach den bisherigen Angaben 11 Jahre lang fortgesetzt.

Die Dokumente lassen aber ein grosses Problem offen: welchen Anteil hatte Fra Zoan Antonio Cattaneo in der Corvina? Die Lösung dieser Frage kann nur auf stilistischem Wege versucht werden. Die Spuren seiner Tätigkeit müssen wir ohne Zweifel in jener Gruppe der Corvin-Codices suchen, welche oberitalienischen Stil zeigt und von der wir annehmen können, dass sie zu Ofen entstanden ist. Solche Gruppe bilden der Pariser Cassianus (Abb. 1.) und die ihm verwandten Handschriften. Auf den Ofner Ursprung und auf die oberitalienisch-mailändische Stilrichtung dieser Gruppe hat A. Hevesy hingewiesen, dann später entschieden und ausdrücklich Edith Hoffmann, die jedes Stück ausführlich und eingehend behandelte. Die Codices³ dieser Gruppe zeigen mehr oder weniger einen gemischten Stil, sind grösstenteils die Produkte einer kollektiven Arbeit, in denen wir grosse Qualitätsunterschiede entdecken können und zwar nicht nur zwischen den einzelnen Stücken, sondern auch zwischen den Blättern einer einzigen Handschrift. Auch

¹ Reg. Miss. Duc. Vol. 178. p. 150^v.

¹ Reg. Miss. Duc. Vol. 178. p. 150^v.

² A madocsa apátság eredetileg bencés volt, de úgy látszik, hogy a már 1474-ben konvent nélkül szűkülő apátságot a domonkos-rendnek adták át. Ilyen eset a XV. században nem egyszer előfordult.

³ Ebbe a csoportba tartoznak a következő Corvinák: Cassianus (Páris), Béda (München), Evangelistarium (Holkham-Hall), Aristoteles (Páris), Averulinus (Vence), Missale (Vatikán), Ptolomaios (Bécs), Trapezuntius (Budapest), Aristeas (München), Tolhopf (Wolfenbüttel).

² Die Abtei von Madocsa gehörte ursprünglich dem Benediktinerorden, es ist aber wahrscheinlich, dass man die Abtei, die schon im Jahre 1474 kein Konvent mehr besass, den Dominikanern übergeben hat. Solcher Fall kommt im XV. Jahrhunderte öfters vor.

³ Zu dieser Gruppe gehören die folgenden Corvin-Codices: Cassianus (Paris), Beda (München), Evangelistarium (Holkham-Hall), Aristoteles (Paris), Averulinus (Venedig), Missale (Vatikan), Ptolomaios (Wien), Trapezuntius (Budapest), Aristeas (München), Tolhopf (Wolfenbüttel).

kéz munkája ismerhető fel, a tervező mesteré és egy segédjéé. (Az utóbbi kéztől származó lapon van az IVPF monogramm, melynek jelentése és rendeltetése egyaránt rejtélyes.) Stílusukban a legkülönbözőbb hatások mutathatók ki, a különböző olasz motívumok mellett nem egyszer északi elemek is feltűnnek. Mindezekből azonban legerősebben a felsőolasz és pedig speciálisan lombard-milanói hang csendül ki, amely a legtisztábban a codexsoport egységes stílusú darabjaiban szólal meg. Különösen erősen érezhető a lombard hatás a Cassianus-codexben. A címlapon látható alakok éles, tördelt redővezetéséhez a legközelebbi analógiákat Amadeonak és az ő iskolájához tartozó szobrászok műveiben találhatunk. A pajzstartó angyalok is lombard jellegűek. A remeték sajátos arctípusai pedig a legszorosabb összefüggést mutatják azoknak a codexeknek figurális díszével, melyeket Carlo Pallavicini püspök ajándékozott a lodii katedrálisnak. (Lodi, Museo.) A dekorációban is találhatunk lombard motívumokat. (A gyümölcs-harangok között játszó puttók motívumát v. ö. Crist. de Predis varesei Missaléjával.) A codexsoport egy másik jelentős darabjának, a vatikáni Missalénak két lapja pedig, melyek az imádkozó Dávidot (2. kép) és a Keresztrefeszítést ábrázolják, lombard képtípusokra vezethetők vissza. A többi codexek többé-kevésbé a Cassianustól függenek. Bár a motívumok összeállításában és a művészi minőségben nagyon különböznek egymástól, abban valamennyien megegyeznek, hogy mind a Cassianus sajátos arctípusait követik. A codexsoport milanói igazodását a fentemlített érveken kívül bizonyítani lehet Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano, tehát egy milanói származású miniátornak szignált codexével, Kálmáncsehi Domonkos, székesfehérvári prépost Breviáriumával (Lambach. 4. kép) is, melyben ugyanezeket az arctípusokat találhatjuk meg. Valószínű, hogy a Cassianus mestere Magyarországon működött, mivel hatása nemcsak a Corvinában mutatható ki, hanem Mátyás udvarába tartozó bibliofil főpapok codexeiben (Nagylyucei Orbán Psalteriuma, Budapest. Filipecz János Pontificaléja, Esztergom) és a Bakócz-család címeres levelében is. Az ő befolyása érezhető még a II. Ulászló számára készült Historia Turciæ-ban is (Nürnberg), noha ez későbbi munka. Sőt Perényi Ferenc Missaléjában (Győr. 3. kép) is, amely az 1520-as évek elején keletkezett, megtaláljuk a

in dem Cassianus, im Stücke vom einheitlichsten Stile der Gruppe können wir die Arbeit zweier Hände entdecken, die des Meisters und die seines Gehilfen. (Auf einem, vom letzteren ausgeführten Blatt lesen wir das IVPF Monogramm, dessen Bedeutung und Bestimmung gleichfalls rätselhaft ist.) In ihrem Stile kann man die verschiedensten Einflüsse nachweisen. Neben den verschiedenen italienischen Motiven erscheinen auch nordische Details. Aber vor allem besonders stark tritt das lombardisch-mailändische Element vor und zwar am reinsten in den Stücken vom einheitlichen Stile. Der lombardische Einfluss ist besonders fühlbar in dem Cassianus. Zu der scharfkantigen, gebrochenen Faltengebung der Figuren des Titelblattes, können wir die nächsten Analogien in den Werken von Amadeo und seiner Schule finden. Die schildhaltenden Engel haben auch einen lombardischen Charakter. Der merkwürdige Gesichtstypus der Eremiten zeigt die engste Verwandtschaft mit dem figuralen Schmuck derjenigen Codices, welche Carlo Pallavicini dem Kathedrale von Lodi geschenkt hatte. (Lodi, Museo.) Auch in der Dekoration können wir lombardische Motive finden. (Das Motiv der zwischen Früchtenglocken spielenden Putten vgl. mit dem Varese Missale des Crist. de Predis.) Zwei Blätter von dem Vatikaner Missale, einem anderen bedeutenden Stücke dieser Gruppe, welche den betenden David (Abb. 2.) und die Kreuzigung darstellen, gehen auf lombardische Vorbilder zurück. Die anderen Codices hängen mehr oder weniger von dem Cassianus ab. Obgleich sie in der Zusammenstellung der Motive und in der künstlerischen Qualität voneinander bedeutend abweichen, doch übereinstimmen sie alle darin, dass sie die Gesichtstypen des Cassianus nachahmen. Die milanesische Stilrichtung dieser Gruppe können wir ausser den oben erwähnten Argumenten auch mit dem Brevier des Probstes Kálmáncsehi (Abb. 4.), mit einem signierten Werke des Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano, also eines mailändischen Miniators beweisen, in dem wir dieselben Gesichtstypen entdecken können. Es ist wahrscheinlich, dass der Cassianus-Meister in Ungarn tätig war, denn sein Einfluss ist nicht nur in der Corvina nachweisbar, sondern auch in den Codices der bücherliebenden Prälaten des ungarischen Hofes (Psalter des Urbanus von Nagylyuce, Budapest; Pontificale des Johann Filipecz, Esztergom) und in dem Wappenbriefe der Bakócz-Familie. Sein Einfluss ist auch in dem für König Wladislaus II. gefertigten Codex, in der Historia Turciæ (Nürnberg) fühlbar, obgleich dieses Stück später entstanden ist. Ja sogar im Missale des Franz von Perényi (Győr Abb. 3.), welches wahrscheinlich

Cassianus ornamentális motívumait és arctípusait. Tehát a Cassianustól függő codexek csoportjába a legkülönbözőbb magyar bibliofilek számára készült kéziratok tartoznak, amelyeket egymástól nemcsak kvalitásbeli különbségek választanak el, hanem keletkezésük időpontjai is. Joggal feltehető, hogy ily nagy hatást importcodexek nem fejthettek ki, hanem csak egy élő művészegyenység, ki nagy hírnévnek örvendő műhellyel bírt.

Tehát a stíluskritika segítségével e codexekből leolvasható, hogy kellett Budán, a Mátyás által megteremtett miniátorműhelyben egy milanói iskolázottsággal bíró mesternek lenni, ki tevékenységét hosszabb ideig folytatta és nagy hatást fejtett ki, amelynek következményeképpen egy lombard-milanói alapjelleget, de egyéb hatásokat is értékesítő sajátos, helyi miniatürestílus alakult ki. Ez a tény teljesen összevág az oklevelek nyújtotta adatokkal, amelyek bizonyosságot tesznek egy milanói miniatüornak, a madocsai apátnak hosszú magyarországi működéséről. Tehát az emlékekből és az írott forrásokból két párhuzamos jelenség állapítható meg, amelyek azonban tudásunk jelenlegi állapotában se nem kapcsolhatók, se nem azonosíthatók. Mindazonáltal analóg eredményeik valószínűvé teszik, hogy a madocsai apát tevékenységének nyomait, legalább is a jelenlegi emlékméretünk mellett, a Cassianus-csoportban kell keresnünk, annál is inkább, mivel az ide tartozó Corvinák keletkezési ideje teljesen egybeesik az apát működési idejével. Bár ezt a problémát az oklevelek nem oldják meg, mégis rendkívüli jelentőséggel bírnak, mivel a stíluskritika eredményeinek megadják a diplomatikai alapvetést és igazolást és egyben Mátyás művészeinek névsorát egy új névvel gazdagítják. A budai miniatüorműhelynek Bandini, Felix Ragusanus, Francesco Rosselli mellett Fra Zoan Antonio Cattaneóban immár a negyedik tagját ismerjük meg, miáltal a magyarországi renaissance-művészet rekonstrukciójához újabb, értékes anyagot nyertünk.

Dr. Balogh Jolán.

um 1520 entstanden ist, finden wir die ornamentalen Motive und die Gesichtstypen des Cassianus. Also in die Gruppe der vom Cassianus abhängigen Codices gehören die Handschriften der verschiedensten ungarischen Bibliophilen, welche voneinander nicht nur durch qualitative Unterschiede, sondern auch durch verschiedene Entstehungszeiten getrennt sind. Mit Recht kann man annehmen, dass so einen ausserordentlich grossen Einfluss Import-Codices nicht ausüben konnten, sondern nur ein lebendiger Künstler, der eine berühmte Werkstatt besass.

Mit Hilfe der Stilkritik lässt sich also auf Grund dieser Handschriften feststellen, dass zu Ofen, in der vom König Matthias gegründeten Miniaturenwerkstatt ein milanesisch geschulter Meister tätig sein musste, der seine Wirksamkeit längere Zeitlang fortsetzte und einen grossen Einfluss ausgeübt hat, infolge dessen ein eigentümlicher, verschiedene Motive verwertender, lokaler Miniaturestil von milanesischem Grundcharakter sich entwickelt hat. Diese Tatsache stimmt vollkommen mit den Angaben der Dokumente überein, die von der langen ungarländischen Tätigkeit eines milanesischen Miniators, des Abtes von Madocsa zeugen. Aus den Denkmälern und schriftlichen Quellen sind also zwei Parallel-Erscheinungen feststellbar, welche man aber beim heutigen Stande der Forschung weder verbinden noch indentifizieren kann. Doch machen ihre verwandten Endresultate wahrscheinlich, dass wir die Spuren der Tätigkeit des Abtes von Madocsa in der Cassianus-Gruppe suchen müssen, umsomehr, als die Entstehungszeit der in dieser Gruppe gehörenden Corvin-Codices mit der Tätigkeitszeit des Abtes vollkommen zusammenfällt. Obgleich die Dokumente dieses Problem nicht lösen können, doch sind sie als dokumentarische Grundlagen und Rechtfertigung zu den Ergebnissen der Stilkritik von ausserordentlicher Bedeutung. Zugleich bereichern sie die Namensliste der Künstler des Königs Matthias mit einem neuen Namen. Wir lernen in Fra Zoan Antonio Cattaneo neben Bandini, Felix Ragusanus, Francesco Rosselli schon das vierte Mitglied der Ofner Miniaturenwerkstatt kennen, wodurch zur Rekonstruktion der ungarländischen Renaissancekunst ein wichtiges, neues Bauglied gewonnen wurde.

Dr. J. Balogh.

BIBLIOGRAFIA.

- Hevesy, A.* : La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. p. 32-37.
Hoffmann, E. : Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere. 1925. S. 141-151.
 — A Nemz. Múz. Széchenyi-könyvtárának az Alpeseken innen illuminált codexei. Magy. Könyvsz. 1926. 237-39. l.
 — A Nemz. Múz. Széchenyi-könyvtárának Magyarországon illuminált codexei. Magy. Könyvsz. 1927. 31-39. l.
 — Bibliotheca Corvina. Budapest. 1927.